

НЕКА СХВАТАЊА ХАНСА КЕЛЗЕНА О ПОЈМУ ПОЛИТИЧКЕ НАУКЕ И О МАРКСИСТИЧКОЈ ПОЛИТИЧКОЈ ТЕОРИЈИ

Увод. — О научном ствараштву професора Келзена код нас је мало писано. И оно што је писано није прешло границе чланака. Ми немамо такву монографију као што је Вроблевскова *Критика нормативистичке теорије права и државе Ханса Келзена* које је 1955. објављена у Пољској (1). Истина, она је донекле новина и у марксистичкој књижевности уопште у којој нормативизам проф. Келзена до сад није систематски обрађен, за разлику од богатства грађанске литературе о његовим гледиштима. Далеко је оскуднији биланс југословенске и опште марксистичке студије кад је у питању Келзенова критика социјалистичких државно-правних схватања. Ту, колико смо упознати, нема ничег обимнијег од неколико приказа, и то само његове *Комунистичке теорије права* (2). О другим Келзеновим радовима са социјалистичком тематиком дате су само успутне примедбе у извесним написима. *Политичка теорија большевизма* није ни поменута.

Зашто је овај научник, који је цео свој век посветио изграђивању пуритански чисте и једностране нормативистичке правне теорије, предузимао на почетку и на врхунцу своје каријере велике екскурзије у односу на свој животни правац, екскурзије у историју савремених доктрина, тачније у само једну групу доктрина — државноправна учења социјализма, тог ваљда највећег антипода нормативизма? Зашто се Келзен тиме бавио највише од свих најистакнутијих буржоаских правних теоретичара? Због чега у студијама из познијих година он третира не социјализам уопште, већ једино комунистичку идеологију? Да ли због њеног претежног утицаја у међународном радничком покрету?

То је сасвим разумљиво од стране мислиоца таквог формата као што је проф. Келзен. Први подухват представљао је покушај рашчишћавања са најсупротнијим идејама које су још тада почеле све брже да освајају прострства савременог друштва, тј. у крајњој линији био је то покушај преиспитивања своје научне савести да би се мирне душе могло приступити систематскијем изграђивању нормативистичке, тј. уско правне синтезе. О тадашњем Келзеновом покушају критике социјализма (3) проф. др. Ј. Ђор-

(1) В. Jerzy Wroblewski: „Krytyka normatwistycznej teorii prawa i państwa Hansa Kelsena”, 1955, Warszawa (резиме на руском језику). В. приказ С. Врачара у „Архиву за правне и друштвене науке”, 4/57, нарочито с. 517.

(2) В. приказе др. Р. Лукића у часописима „Анали за правне и друштвене науке Правног факултета у Београду” и „Југословенска ревија за међународно право”.

(3) В. Sozialismus und Staat, Leipzig, 1923, нарочито pp. 114—153, 194—208. Маркс или Ласал, Лајпциг, 1925, Диктатура партије [...] наведено према предговору др. Ј. Ђорђевића у књизи Х. Келзена: Општа теорија права и државе, Београд, 1953, с. 3. Упадљиво је да Келзен у селекцији својих одабраних радова о социјалистичкој државно-правној теорији наводи, што се тиче дела из предрадног периода, само Sozialismus und Staat (В. The Communist Theory of Law, p. 1).

Ђевић каже: „Његово познавање марксизма је површно, а његова критика марксизма не прелази [...] ниво немачког либерала и формалног демократа (4). Други подухват резултат је тежње да се спроведе поновна расправа са учењем чије је дејство и разрађеност достигло размере које Келзен вероватно, то се може закључити из предговора *Комунистичке теорије права*, ни сам није очекивао (5).

Није само комунистички покрет напредовао. И Келзенова критика одмакла је напред (ма да му је велика сметња непознавање руског и осталих језика неопходних за боље праћење савремених аутентичних извора). Не може се више рећи да је његово познавање марксизма површно. И мада великим делом остаје у суштини либерал и буржоаски демократа, поред много погрешних закључака и мана у испитивању, он има и неких веома дубоких примедби, о чему ћемо се уверити касније (6). Такође, псеудосоцијалистичко рухо Келзенове критике марксизма је отпало (да парафразирамо совјетске рецензенте *Комунистичке теорије права* (7)). (карактеристично је да је Келзен већ после Првог светског рата био непомирљив противник марксизма, док је према осталим социјалистичким правцима показивао симпатије, а видећемо да још у *Политичкој теорији болшевиизма* (1948), Келзен показује наклоност у извесној мери према лабуристичкој политици у Енглеској).

Највећи ниво, мислимо, Келзен је постигао баш у *Политичкој теорији болшевиизма* која је први корак репрize његовог отискивања у проучавање идејне ефере социјализма и у којој после Другог светског рата улази систематскије баш у област политичке науке, а, исто тако, и политичке теорије марксизма као такве. У њој нема тако несхватљивих погрешки као што је повремено интерпретирање марксизма на основу шаблонског супротстављања Марксових мисли из неохегелијанског периода и зрелијих фаза његовог развоја, односно нема тумачења марксизма на неким местима искључивим коришћењем неохегелијанског периода који је и сам Маркс у много чему критиковао. Тако, на пример, Марксова докторска теза (8), па чак и једно писмо оцу из студентских дана служи. Келзену као подлога за критиковање научног социјализма (9). Кажемо несхватљиве су те погрешке у фундаирању критике ако се не претпостави да су оне тенденциозне или израз сувише круте формалне логике њиховог аутора (10). *Политичка теорија болшевиизма* је шира по предмету, а доста ужа по опсегу од *Комунистичке теорије права* која је, бар засад, последња реч Келзена о марксизму.

Схватања професора Келзена о појму политичке науке. — *Политичка теорија болшевиизма*, иако релативно мала студија, кон-

(4) Наведени предговор, с. 5.

(5) *The Communist Theory of Law*, New York, 1955, р. 3.

(6) В. др. Р. Лукић: Друштвени услови одумирања државе и права, „Архив за правне и друштвене науке“, 1—2/60, с. 35—38.

(7) В. „Советское государство и право“, 3/57, Москва, приказ В. О. Богданова и А. В. Туманова.

(8) Исто, с. 17.

(10) Упор.: Дискусија „Око округлог стола“ о актуелним проблемима марксизма, „Наше теме“, Загреб, 1/60, с. 53—127.

центрисан је израз Келзеновог мишљења о научном социјализму и, према томе, најважнији и најадекватнији извор о томе. С друге стране, појављивање извесних социолошких и аксиолошких дисонанци, које су јерес по нормативистичком исповедању проф. Келзена, чешће је овде него у осталим његовим делима, *Комунистичкој теорији права* и поготову у *Општој теорији права и државе* од 1945, а о искључиво позитивистичком *Праву УН* да се и не говори. Дакако, један од разлога је сам предмет политичке теорије, (11), која не може бити чиста теорија права и државе (12). Затим ту долази и изразито социолошки карактер саме доктрине коју анализира (то важи и за *Комунистичку теорију права* (13). Међутим, ако се Келзеново научно стваралаштво посматра са самог његовог, келзеновског становишта, он никако не може оправдати прикривене аксиолошке девијације. Келзенова најкрупнија замерка марксизму за његов „научни“ грех јесте то што је најдаље отишао у сједињавању своје врсте науке и аксиологије. Чак и у класичној, чистој Келзеновој *Општој теорији права и државе* има дисхармоничности (14). А у *Политичкој теорији* већ на првој страни појављује се први и основни субјективни вредносни суд аутора: Сврха „овог дела“ [...] је одбрана правне идеје демократије (значи не објективно рашчлањавање, већ, како би проф. Келзен рекао, одбрана правне, што је исто што и праведне идеје према којој Келзенова научна савест заузима негативно држање — АС), „напротив неправедне идеје да је партија диктатуре институција самоопредељења слободног народа“ (15). И даље, што је још интересантније, видљиво је ауторово прећутно слагање са настојањем енглеске нације под лабуристима да дође до крајњег циља, који је, према проф. Келзену, једнак совјетском крајњем идеалу, али корача еволутивним и истински демократским пугем, насупротив совјетском аутократизму. Само, приметимо да у другим одељцима и у *Комунистичкој теорији права* проф. Келзен не верује у остварљивост таквог циља. И оно што је најзначајније за аксиологичност ових излагања „Тумачење демократије садржи одлуку (избор — А.С.) у погледу два у основи различита процеса, од чега ће мо-

(11) У „Комунистичкој теорији права“ проф. Келзен каже: „ниједан озбиљан буржоаски писац који није присталица теорије природног права не искључује из своје дефиниције права друштвени поредак који је у интересу владајуће класе и већина буржоаских писаца сигурно неће порећи да је постојеће право више у интересу једне класе него друге [...] Ако буржоаска правна наука не уводи класни елементат у појам права [...] то није зато што не зна за класни карактер друштва“ (цитирано према др. Р. Лукићу: *Теорија државе и права*, I, Теорија државе, Београд, 1960, с. 125). Ако класни карактер државе није предмет правне науке, онда он мора бити предмет неких других друштвених наука, дакле и политичких, а то је већ залажење и у социологију, што ни Келзен, баш према свом схватању, не може избећи када се бави проблемима политичке науке. Друго је питање што и према многим буржоаским ауторима, на пример, по проф. С. Friedrich-у, концепција права, која не узима у обзир друштвену стварност и људско искуство, не може имати филозофски значај (В. *The Philosophy of Law in Historical Perspective*, Chicago, 1958).

(12) У наведеној „Општој теорији права и државе“ (с. 13) говори се да су аксиолошки судови сиче политике, односно предмет политичке теорије у ненаучном смислу речи (упор. Политичку теорију большевизма, с. 9). Дакле, повезано са Келзеновом дефиницијом социологије, научно политичка теорија је грана социологије. Келзен углавном није довољно дубок социолог.

(13) За Келзеново схватање социолошког метода вид. нарочито: „О границама између правничке и социолошке методе“, Београд, 1927.

(14) В. др. Ј. Ђорђевић: Исто, с. 9.

(15) Слобода је, према „Општој теорији права и државе“, предмет субјективног, аксиолошког суда.

жда зависити судбина људског рода" (16). Овим последњим је цела књига стављена под некакво аксиолошко знамење, које је утолико лошије што је једнострано и непродубљено; у ствари, што је најтеже за проф. Келзена, исувише је субјективистичко, јер се совјетски пут потпуно одбацује без свестраног обухватања и анализе чињеница.

Ако се остави по страни доктринарна фразеологија проф. Келзена о поменутим путевима, практичан циљ његове аргументације, по свему судећи, јесте стављање под сумњу „удруживање Совјетске Уније и западних сила које је њима наметнуто од стране Повеље Уједињених нација, а што је створило проблем да ли, са становишта различитости њихових политичких система, сарадња може да се оствари у оквиру релативно централизоване међународне организације" (17).

Иначе, да би одбранио „праву" идеју демократије проф. Келзен полази од правилне поставке да је неодржива подела демократије на формално-политичку и суштинско-економску (18). Али, затим, он извлачи парадоксалне консеквенце да у комунистичком свету, како би западњаци рекли, нема уопште демократије. Келзен не узима у обзир постојање два типа демократије, од којих је социјалистички, марксистички (да употребимо неадекватан термин проф. Ведела) виши квалитативно, и да он има разне појавне облике и фазе. Келзеновска демократија не излази из политичког домена, тако да јединство економске и политичке демократије остаје ван домаћаја његове конструкције.

На страну чињеница да је Келзеново карактерисање владавине лабуриста у смислу истинске демократичности и могућности постизања социјализма еволуцијом (што значи сасвим друго од марксистичке употребе атрибута еволутивни за релативно мирни пут социјализма) закључак који се не може примити без озбиљне дискусије о његовој тачности. Много је важније да Келзен таквом сврхом својих радова противречи једној келзеновској битној карактеристици политичке теорије, односно, како он прецизира, теорије о политици. Келзен каже: „Као научник природних дисциплина, тако и научник политичке дисциплине [...] посматра своје објекте споља и региструје непристрасно оно што види као да није лично заинтересован" (19). Таква лична научна декларација може се упоредити са реалистичким ставом буржоаскодемократског писца Х.Б. Мејоа у делу *Демократија и марксизам* да је „потпуну неприкосновеност тешко домашити с обзиром на присутност идејног опредељења код самог истраживача, што не значи да научник не треба да уложи све напоре да се приближи тој непристрасности. Баш његово демократско убеђење (тј. буржоаско-демократско — АС) и интелектуална част то захтевају (20)". А проф. Жан Мејно у предавању

(16) *The Political Theory of Bolshevism*, p. 2.

(17) *Op. cit.*, p. 1.

(18) Као што то чине Б. Расл и још извесни западни теоретичари (В. о томе др. Ј. Ђорђевић: *Уставно право ФНРЈ*, Београд, 1953, поглавља о демократији).

(19) *The Political Theory of Bolshevism*, p. 8. — Упор. Ј.Б. Тадић: „Проблеми идеологије у Келзеновој „чистој теорији права“, „Преглед“, 1—2/60, Сарајево. В. још о односу науке и идеологије др. М. Марковић: *Наука и идеологија*, „Наша стварност“, 1959, Београд; Р. Ратковић: *О односу науке и идеологије*, „Социјализам“, 1960.

(20) Mayo: *Democracy and Marxism*, New York, 1955, pp. VIII—IX.

„Неке опаске о политичкој науци“ подвлачи: „потера за апсолутном непристрасношћу је вероватно самообмана“ (21), премда треба налазити средства да субјективност буде што мања. Проф. Мејно се чак позива и на открића у микрофизици да је субјективност стални гост чак и у природним наукама (21a). Тим пре је проблем ограничавања пристрасности, јер њено потпуно отстрањење овде поготову не може доћи у обзир, веома тежак у друштвеним наукама с обзиром на специфичност њиховог објекта, премда су научници-субјективисти, како у друштвеним тако и у природним наукама, по свему судећи, на погрешним позицијама.

Келзенова ознака апсолутне објективности, поврх тога пасивистичке, у дефиницији политичке науке почива на вештачком ограђивању политичке науке непрелазним опкопом, што проф. Мејн рецимо у далеко мањој мери чини (22) од политичке аксиологије или, како је на Западу обично зову, политичке филозофије. Мање поверење у политичку аксиологију него у политичку теорију потиче због њене веће близине политици у којој проф. Келзен и слични занемарују научне елементе. На тај начин се проф. Келзен труди да спасе политичку науку од било какве субјективности. Он, а слично и проф. Мејно, у крајњој линији, сматра да је политичка теорија наука а да политичка филозофија то није, већ да је она нека спекулација платоновског стила у лошем смислу или Кантова ствар по себи. Уствари, давно је прошло то време. Политичка наука и политичка аксиологија су две научне дисциплине које посматрају исти и веома широк предмет у различитим аспектима, који су можда предмети (ужи) своје врсте. У политичкој аксиологији је главно *de lege ferenda*, с тим што њена подлога мора бити *de lege lata*, док у политичкој теорији се главно изучавање *de lege lata* — врши с обзиром на *de lege ferenda*. Међутим, субјективност није могла никад бити искључена ни из науке у ужем смислу ни из аксиологије. Ствар је у томе која је субјективност у питању, да ли је на линији прогреса као и да ли је слепа страст или разумски односно емоционално ограничен елемент личности. Природно је да пристрасност има веће могућности на подручју аксиологије. (Чак и у толико субјективистичкој сфери као што је књижевност, пристрасност се ограничава једном другом емоционалном тежном ствараоца — жељом за истином. Тако Ђ. Лукач у својим *Огледима о реализму* подвлачи да је Балзак, упркос симпатија за аристократију, баш због своје борбе за истину најдубље анализирао њену декадансу. Захтевати од научника или уметника ледену објективност, без ичег емоционалног, значи осудити га на осиромашење инвентивности и еснафски дух истраживања).

(21) „Архив за правне и друштвене науке“, 4/59, Београд, с. 509.

(21a) У једном чланку др. В. Шешина о том проблему у природним наукама (Истина и вероватноћа. „Филозофија“, Београд, 1/59) указује се на друштвене и идејне утицаје, поред објективних околности и могућности истраживања, због којих су крајњи субјективисти физике, међу њима чак и научници капацитета Нилса Бора и Хајзенберга, конструисали појам пробабилистичких, статистичких законитости и тиме и све своје резултате ставили под ултраскептички знак питања.

(22) Неопходно је нагласити да проф. Мејно долази ту у контрадикцију са својим схватањем непристрасности у политичкој науци. Он у тим пасузима у сваком случају није јасан (Н. д., с. 513—514).

Келзенов напад на субјективност је припрема за оптуживање марксистичке теорије да је слуга политике и то такве која је само ново издање теологије у извесном смислу, да је марксизам врста морала и то лошег морала, од чега се и многи буржоаски теоретичари ограђују. Но, Келзенова критика је, с друге стране, још један подстицај за дијалектичко-материјалистичко негирање стаљинистичког гледања на партијност које је неопрагматизам деформисане врсте и које фактички обезбеђује и деперсонализује све сем бирократије.

Кад је реч о спонтаној аксиологији самог проф. Келзена, мора се рећи да ништа није горе него прокламовати потпуно одбацивање једне концепције која се, баш због тога, потајно појављује. Уколико је писац то намерно урадио, онда задобија положај за креирање злонамерних апсурдних или једностраних формулација — са могућношћу да истиче своју неодговорност. Ако је аутор то несвесно учинио, зло је можда још веће, јер тада дотична појава њиме стихиски влада. Конкретно, овде се има у виду штетан одраз тога што Келзен није научно расправно питање аксиологије и удео субјективности баш у његовом приступу појединим проблемима.

Само, призна ли Келзен неопходност инфилтрације политичке аксиологије у политичку теорију, тј. науку, тада долази у ситуацију да ода признање марксизму као научној доктрини која је најдоследније извела синтезу политичке науке и политичке аксиологије са битним уделом субјективности воље пролетаријата као одраза његовог објективног положаја. Тада би требало да потврди да је суштинска Марксдова идеја о дезалијенације човека (23) заснована на социолошкој поставци да је човек гравитационо средиште друштвеног развика (24), зато што је најважнија производна снага (25), потпуно тачна. Овде се Келзен научник — норманиста супроставља Келзену — поборнику људских права и слобода.

Проф. Келзен сужава природу политичке науке и у једном другом смеру. Из њеног објекта он избацује право, ваљда зато што је држава, по њему, само персонификација права. Проф. Лукић у једном чланку закључује да, према Келзену, државе као посебне категорије и нема (26). Стога, лидер нормативизма, у следству тих својих мисли, изостављајући оно што ми сматрамо правом, вероватно сматра да изоставља само она правна питања која не спадају у област персонификованог права. Међутим, она су за њега најважнија; највећи правни пуританизам је достигнут баш у персонификованом подручју права, а држава је само његов дериват. Келзен чува ту цитаделу нормативизма од додира са социологијом. Тиме он крњи политичку науку. Наведимо одломак Келзенове дефиниције политичке науке: „Анализа различитих облика државног поретка [...] и испитивање типичне

(23) В. А. Лефевр: Дијалектички материјализам. Критика свакидашњег погледа на свет, Загреб, 1959.

(24) В. поменути „Дискусију око округлог стола“, с. 106—110.

(25) В. Др. М. Ерић: „Човек као производна снага. Совјетски теоретичари о садржини појма „производне снаге“, „Преглед“, Сарајево, 9, 10, 1959. — Нама се чини да није разрађено питање марксистичког хуманизма у смеру аргументисања да он није само моралистичка категорија, већ материјалистички заснована концепција повезивањем дезалијенације — најважнијег и универзалног појма марксизма — са тезом о човеку — најважнијој производној снази.

(26) Др. Р. Лукић: О основним идејама Х. Келзена, „Архив за правне и друштвене науке“, 4/51, Београд, с. 631.

садржине државног поретка, нарочито принципа либерализма и етатизма задатак је политичке теорије као науке о држави" (27). Цитат треба само упоредити са једном реченицом из *Опште теорије права и државе* (с. 20) „Овај суд (вредности — А.С.) разликоваће се према томе да ли је [...] решење дао неко ко личну слободу сматра за највише добро (либерализам), или неко за кога друштвена сигурност и једнакост свих људи вреде више него слобода (социјализам).“ Мало касније ћемо видети да је у *Политичкој теорији болшевизма*, издатој три године касније, идентификован марксизам са анархизмом који, баш обрнуто, тражи претерану слободу и који је далеко од тога да је жртвује једнакости и друштвеној сигурности (на страну што су оба поистовећивања погрешна). Контрадикција је очигледна. Може се на то одговорити да се Келзен либерализмом и етатизмом бави као хладнокрван научник. Но, то је према самом Келзену неизводљиво. „Правда је ирационална идеја. Ма колико неопходна за људску акцију, она је недоступна сазнању“ (28). А пошто судови вредности, који су суштински за либерализам и етатизам, јесу судови правде, то би произилазило, сходно нормативистичком резонувању, да је научно дискутовање о либерализму и етатизму немогуће, јер се не открива суштина, и да је политичка наука без изузетака псеудонаука. С друге стране, Келзен овим научним „светим ратом“ против аксиологије и субјективног чиниоца обраћа пажњу гносеологије на факт да је најмања доза субјективности могућа у позитивистичкој анализи, већа у социолошкој, а релативно највећа у аксиолошком разматрању. Социологија испитује каузалитет који делује кроз људска бића, тако да је и сам социолог карика тог ланца узрочности.

Све досад изнето говори нам да се у Келзеновим делима, упадљивије можда него код већине других теоретичара, оцртава законитост да и они доктринари, који су у једностраном приступању предмету изучавања најдоследнији, не могу а да бар у неколико не сиђу са пута „сјајне изолације“, који је поставила њихова идеја — водиља. Тамо где остају, упркос свему, постојани, скоро је решен апсурд или нетачност. Нерашфишћеност аксиолошког момента повећава идолатрију немогуће чистоте и једностраности.

Келзенова критика Марксистичке политичке теорије — (Критика марксистичких схватања о друштвеној суштини пролетерске државе). — Такав утисак може да се добије већ из самог рашчлањавања наслова *Политичка теорија болшевизма, Комунистичка теорија права*. Келзен узима званичан, све до недавна, назив совјетских комуниста као корен свог термина за етапу марксизма у XX столећу. Исувише олако баратајући терминологијом, што је приметно код буржоаских теоретичара кад говоре о марксизму, он се труди да механистички идентификује лењи-

(27) The Political Theory of Bolshevism, p. 8. Упор. „Предмет политичке науке је активност управљена на формирање и обезбеђење друштвеног поретка нарочито државног (H. Kelsen: What is Justice?, Berkeley and Los Angeles, 1957, p. 356). В. још Р. Ратковић: О предмету и месту политичких наука, „Наша стварност“, 2/59.

(28) Општа теорија права и државе, с. 27.

низам, тај марксизам епохе империјализма, како је чак и сам Стаљин морао да га назове, и бирократско етатистичке идеје овог последњег. Покушај идентификације је у томе да обоје чине ступњеве ревизије марксизма, да је стаљинизам као скретање од лењинизма и марксизма само природан наставак Лењиновог скретања од марксизма. Келзенова конструкција је само наизглед квантитативно различита од мишљења западног социјалдемократе Стернберга (29) да је Лењин извршио неправилне измене у начелима марксизма. Таква мисао, мада у битно мањој мери, појављује се код једног бившег шпанског комунистичког првака Хесуса Ернандеса који је у доле наведеном делу по убеђењима готово доследан марксист (30). Квалитативна разлика према Келзеновој комбинацији је та што они мање или више то тврде за извесне Лењинове важне тезе, док проф. Келзен фронтално напада цео лењинизам као деформатора угаоних каменова учења Маркса и Енгелса. Проф. Келзен неће стати на томе. Он конструише контрадикције између теорије и праксе марксизма, контрадикције између фашизма, марксизма и сл. који су, он то стално наглашава, потекли сви из Хегелове школе (не водећи рачуна о Фојербаху и француским материјалистима као важном извору марксизма), контрасте према хегелијанизму итд., од свега тога он прелази на завршни удар, на проналажење инхерентних раскорака код појединих носилаца марксистичке идеологије, највише инсистирајући на стаљинизму као декаденцији марксизма. Но, проф. Келзен, осуђујући стаљинизам, и у извесним пасусима дајући оштроумне примедбе, промашује у ствари своју мету. Критиковати стаљинизам као етапу марксизма је слично, у широком поређењу речено, као кад би критиковали савремену западну социјалдемократију као степен развоја научног социјализма. Проф. Келзен се поводи за Стаљином, природно из својих разлога, у претварању назива лењинизма у нимбус који треба да покрије бирократску природу стаљинизма.

Интересантно је у вези с тим да, према проф. Келзену, не постоји чвршћа зависност између садржаја државе, тачније величине њене интервенције у друштвене односе, и облика државе. (Овде он напушта своје становиште из *Опште теорије права и државе* с. 275, 288—289.) Уколико је ово у извесној мери тачно за либералну државу, то се не може рећи, историја то показује, за тоталитарну државу, која је у епоси своје зрелости нужно аутократска. Такође, није тако неоспорно да су демократија, аутократија, итд., само облици политичког режима. Пре свега, изгледа, постоји извесна корелација између стања у друштвеним односима и облика државе (по правилу), например, у раном америчком друштву релативно мање неједнакости између класа и слојева изразиле су се у веома јаком буржоаском демократизму државне организације (31). Конфигурација друштвене масе је крајњи извор државне организације и правних норми. Затим, по Марксу, демократски облик је типичан за државу прелазног периода. Ту

(29) Ф. Стернберг: „Социјализам и капитализам пред судом светске јавности“, Београд, 1954.

(30) Х. Ернандес: „Републиканска Шпанија и СССР“, Београд, 1952.

(31) В. др. Ј. Борђевић: „Основни типови локалне самоуправе у свету“, Београд, 1957 (одељак о америчкој локалној самоуправи); Е. Пусић: „Америчка управа“, Загреб, 1956 (историски део).

нема варијабилности као у буржоаском типу државе, тј. могућности аутократизма који неће реметити класну суштину. Следеујући томе, мислимо да би се могло рећи да, у прелазном периоду, демократија, паралелно са самоуправом као обликом државног уређења, пролази кроз квалитативну промену тј. скок — прелажење из категорије државног облика у обележје типа државе. А тип државе обухвата суштину државе дате друштвено-економске формације. И даље, Диктатура пролетаријата која укључује, поред осталог, и држазу, у социолошком смислу је и демократија. Стога, што не води рачуна о свему томе, проф. Келзен не улази у разтике између стаљинистичке ревизије марксизма и лењинизма као даљег унапређивања марксистичке теорије и праксе.

Привлачи посебну пажњу Келзенова тврдња да тоталитарна држава може бити демократска. Онда један део његове критике отпада. Заиста за тоталитаризам СССР-а он не налази изразито лоше речи. Њега држава Левијатан која „све види и све чује“ много не забрињава, зато што не води рачуна да је у дужим временским размацима зрели тоталитаризам база аутократије. Проф. Келзен, на том проблему, критику усмерава на доказивање нереалности марксистичке теорије; тоталитарна совјетска држава оповргава реалистичност, према проф. Келзену, анархоидне марксистичке теорије одумирања државе. Тек у излагањима о облику државне организације, у овом случају о демократији, он покушава да нанесе одлучан ударац марксизму. Тек ту се појављује изразито и као рефрен стално рђаво мишљење о совјетском режиму (можда би се могло претпоставити да би проф. Келзен, оценивши тоталитаризам потпуно негативно, био у недоумици шта да ради са проблемом лабуристичког експеримента који је крио тоталитарне тенденције). За чистог правника проф. Келзена је и у политичкој науци много важнија форма од садржине (мада је то иначе парадоксално становиште), јер он и позитивноправне норме схвата формално (32), изводећи их на крају крајева из хипотетичке пранорме. Узгред речено, Келзеново уствари природноправно решење *sui generis* помоћу пранорме, иако погрешно, има, као и оригинерно природно право, изванредно значај за социологију, за одбацавање тезе да је држава фабрика права а у сврху утврђивања класне воље као друштвене норме која у основи, уз допринос друштвених организација које је подржавају, диктира линију држави и праву (33). Келзен се усредсређује на питање демократије вероватно и због практичних разствено за правног теоретичара Келзена, који не тежи ништа више него да лсга. Крајњи циљ марксизма веома је далек. Оно што је ту и што је првенствено одрази став правника практицисте, јесте проблематика државне организације, опипљива и динамична пред његовим очима. Келзеново оцртавање државне садржине је не мање оскудно. Проглашавајући радијус државне интервенције за друштвену суштину државе, Келзен стаје на пола пута, јер је друштвено-економска формација крајња суштина државе. Поред тога, он меша питање државне интервенције која је либералистичка

(32) В. предговор др. Ј. Ђорђевића у књизи Х. Келзена: Општа теорија права и државе, с. 5.

(33) О Келзеновом схватању природног права в. нарочито Н. Келсен: Justice et droit naturel, „Annales de philosophie politique“, 3/59.

или тоталитаристичка са анархизмом који он покушава да утисне марксизму као крајњи идеал, што није ништа друго до проблем друштвено-економске формације. Но, Келзен постиже једну натегнуту хармонију тако што посматра наводни крајњи циљ марксизма само кроз призму — друштво без државе — што би свакако било обележје и то веома важно комунистичког друштва, али само деривативно, пошто је у комунизму битна сама целина друштвених односа, у крајњој анализи односи производње, тј. друштвена својина. Закључак је: Келзен преувеличава питање облика политичког режима, не узимајући свесно научно у обзир квалитет њихових социолошких елемената, као што је, на пример, учешће становништва у владавини, омаловажавајући проблем државне интервенције, лабавећи њихове међусобне везе преко мере, губећи из вида потпуно бит друштвено-економске формације.

Келзенов приступ марксизму је филозофски, али у Келзеновском смислу, у смислу одбацивања филозофије, пошто она има субјективистички карактер. Разматрајући Хегелов етатизам и одмах после тзв. анархистичко учење Маркса и Енгелса, Келзен тежи да потврди своју поставку да због неодбацивања критеријума вредности може из Хегелове филозофије да проистекне марксистичка филозофија, чији је циљ анархистички, а која је, према њему, само модификација хегелијанства. Да се не задржимо на томе што се Келзен не удубљује у различите анархистичке групације (он их чак и не помиње). Његово становиште да су, телеолошки речено марксизам и анархизам синоними не стоји већ стога што оба правца имају толико различита становишта о средствима за постизање циља (а то и сам Келзен признаје) да та различитост у средствима у многоме мора резултирати и у различитости циљева. Анархизам је, чини нам се, добрим делом сличан егзистенцијализму у снижавању колектива пред људским јединкама. Насупрот егзистенцијализму анархизам је оптимистичан, тј. машта о неограниченој стваралачкој снази индивидуа и о неминовности стварања новог друштва искључиво захваљујући њиховој вољи и моћи. То ново друштво у бити није заједница, упркос, например, Кропоткинове теорије народних комуна, од чега се лабавије и нестабилније вероватно ништа више не може замислити. Друштво анархије упрошћено речено према анархистичким идејама, је напоредно егзистирање индивидуа, механички агрегат, тј. квази-заједница коју може да напусти или не појединац или група кад год јој то падне напамет. Леп пример анархистичког назови колектива је одред „Бура“ у делу *Хлеб А. Толстоја* који живи од данас до сутра.) Не водећи, или само наизглед и наивно водећи рачуна о производним снагама и сложености друштвеног устројства, анархизам је у својој сржи, могло би се упрошћено рећи, варијанта метафизичког, субјективног идеализма који од сваког човека прави карлајловског хероја (34). Изједначивати га са Марксовим комунистичким, тако рећи органским друштвом огромним производних снага, чврсте асоцијације произвођача, јесте знатан лапсус. Тако површно Келзен би могао здружити по циљу и утописки социјализам са марксизмом, а они, осим

(34) Упор. др. О. Мандић: „Анархизам као друштвена појава“, „Архив за правне и друштвене науке“, 1—2/60.

неких сличности, имају битне супротности (35). Чудновато је да је само четири године раније Келзен великим делом изједначавао марксизам и либерализам, док овде либерализам супротставља марксизму с обзиром на њихове ставове према економици (36). Келзен иде и даље. Он истражује филозофски корен марксизма. Прилаз почиње са рашчлањавањем Хегелове филозофије историје и дијалектике да би доказао да су оне неосноване, што за данашњег научника није тешко, услед њиховог данас анахроничног обележје класичног идеализма, а после тога да би све то на неки начин импутирао Марксу. Верно се држећи девизе да је формална логика једино логична, Келзен безразложно тврди да Маркс, помоћу дијалектике, покушава да представи своје спекулативне вредносне судове као законе стварности. Он истина не иде толико далеко као проф. Мејо који у одељку о дијалектичком материјализму (најслабијој партији књиге) (37) чак говори да је Маркс присталица Хегелове тријаде. Изазива пажњу то што Келзен уопште не задржава свој поглед детаљније на материјалистичкој страни дијалектичког материјализма. А и Мејо у томе делу знатно мање говори о материјализму. Можда им највише пада у очи дијалектика због њеног динамичког и борбеног карактера (38).

Нарочито пажњу привлачи Келзенов покушај да пронађе контрадикцију између једног од оснивача и једног од „настављача“ марксизма. Келзен се труди да, на основу стварно недовољно одређене стилизације познатог Енгелсовог пасуса о одумирању државе, не узимајући у обзир остале његове и Марксове мисли, докаже да је Енгелс замишљао прелазни период као релативно кратак рок у коме ће држава одумрети, што би опет требало да представља потврду Келзенове мисли о марксистичкој трансформацији жеља у друштвене законитости. Међутим, „настављач“ Стаљин, уочи Другог светског рата, поставио је да је СССР остварио прву фазу комунизма — социјализам — а прелазни период далеко од тога да је био завршен и

(35) У Општој теорији права и државе Келзен је више ушао у појам друштва анархије. Ту је оно окарактерисано као стање без друштвеног поретка. Овде Келзен индиректно тврди да је комунистичко друштво (где се важност друштвеног поретка, по правилу, заснива на сталном пристанку свих чланова друштва) различито од анархије само у области идеја. Келзен каже: „У друштвеној стварности највиши степен политичког самоопредељења, тј. стање где је немогућ сукоб између друштвеног поретка и појединца, једва се може разликовати од стања анархије. Нормативни поредак који регулише узајамно понашање појединаца је потпуно измишљан ако је сваки сукоб између поретка и лица на која се оно примењује а ригорно искључен“ (с. 274). Најпре, у комунистичком друштву овај сукоб није искључен, али је веома мали. Затим, у стању анархије члан заједнице може да прекрши норму са чијим је доношењем био сагласан и да не претрпи санкцију. У комунистичком друштву ако постоји једногласност у доношењу, мора бити једногласности и у спровођењу норми. Даље, нигде класици не говоре да ће се у комунизму увек захтевати једногласност да би се донеле и спровеле одлуке. Напротив, већинско начело ће и тамо важити. Али, због високе свести и нивоа производње, постојаће углавном једногласност. Норме ће бити углавном само инструмент оријентације. Под тиме подразумевамо да ће норме бити тако примењиване да ће само изузетно бити потребна претња казном односно њено извршење. Нове производне снаге — нуклеарна енергија, електроника и аутоматика — поготову с обзиром на њихове перспективе, као снаге нове индустријске револуције, јесу коначна потврда исправности марксистичког предвиђања (В. Д. Савићевић: „Неки друштвени аспекти нове индустријске револуције“, „Наша стварност“, Београд, 9/60).

(36) „Општа теорија права и државе“, с. 20—21.

(37) В. одељак о дијалектичком материјализму.

(38) В. G. A. Wetter: *Dialectical Materialism*, London, 1959.

држава је стојала чвршће него икад. Необично је да Келзен, који пажљиво прати колико је тада била јака совјетска државна машина, није зашао и у друго, с тим повезано важно питање, колико су Стаљинове речи о социјализму имале реалну позадину. Напротив, Келзен им потпуно, бар у контексту, верује. Да ни сам Стаљин није баш био много убеђен у оно што је рекао доказује чињеница што је све до краја свога живота, после ове формулације, скоро без изузетка говорио о томе да се у СССР-у остварује социјализам а не комунизам како би то произилазило ако би његова претходна формулација била тачна. Ипак, Келзен уочава чворну тачку пролетерске државе. Она углавном сем у почетној етапи, не сме изграђивати социјализам.

Посредним путем он жели да генезу Стаљинове теореме о функцијама социјалистичке државе, која противречи Енгелсовом гледишту, стави Лењину на терет (39). Та жеља је очевидно илузорна. То он сам открива када нешто касније каже да је у погледу функције државе и њеног одумирања, што је узајамно везано, Стаљин „морао кориговати не само Маркса и Енгелса, већ такође, што је за бољшевика деликатнији задатак, — и Лењина“ (40). Један од разлога Келзеновог неисправног тумачења Лењиновог писања о одумирању државе јесте његов пропуст да узме у обзир да су класици увиђали јачину и дужину трајања класних заостатака у социјализму.

Проф. Келзен доста успешно полемише са познатим Стаљиновим скупом идеја о одумирању једне или мањег броја пролетерских држава кроз њено јачање услед капиталистичког окружења и о адекватним функцијама пролетерских држава. Келзен с правом пита, донекле слично проф. Р. Лукићу у његовој *Теорија државе и права* (41), да ли је заштита социјалистичке својине „[...] од криминалаца могућа без механизма насиља“, тачније без државе. Заиста се долази у недоумицу — каква је то моћ лопова и мангупа и то у развијеном социјализму где баш не би требало много да их буде, када читава једна држава мора да им се супротстави (42). Шта онда уопште остаје од Стаљиновог закључка да је снага социјалистичке државе потребна само због спољног капиталистичког окружења и због домаћих шпијуна убица и сл. најмљених од иностранства, док је у „кући“ све у реду. Келзен на то не даје одговор. Међутим, веома интересанту претпоставку чини проф. Лукић о фактору имовинских неједнакости као узроку задржавања остатака државног апарата за насиље чак и у високо развијеном социјализму.

Келзенова критика марксистичких схватања о партиском систему у пролетерској држави. — Ако Келзен не одговара на своје питање, то он покушава да кроз проблем тзв. капиталистичких најамника у оквиру совјетског система истакне још један аргумент за безизузетну вредност начела вишепартијског система. Конкретно, овде је реч о сукобу између стаљинистичких и антистаљинистичких, троцкистичких и осталих политичких снага у СССР-у, коју је кулминирао у познатим чисткама уочи Другог светског рата. Не улазећи више у Келзенову анализу ових борби која добрим делом

(39) *The Political Theory of Bolshivism*, p. 26.

(40) Н. д., с. 29—30.

(41) Одељак о функцији државе и о пролетерској држави.

(42) Упор. *The Political Theory of Bolshivism* и излагања под 2.

не стоји, подвучимо само да он овај сукоб користи као аргумент за своју тезу да је и у социјалистичкој држави безусловно потребан вишепартиски систем. Том приликом он не узима у обзир могућности које пружају облици тзв. беспартиске демократије о којима су већ класици марксизма доста говорили. Келзен се не удубљава у питање узрока бирократских елемената и тенденција у СССР-у, већ површно остаје на тврђењу да је недостатак вишепартиског система условно појаву истих. Када је реч о партиском систему у социјализму, а у вези са одумирањем државе, Келзен уопште не помиње марксистичку идеју о одумирању партије, о превазилажењу било којег партиског система. То произилази из његовог несхватања одумирања државе. Када је реч о фактору капиталистичког окружења изгледа да се он слаже са Стаљином (43). Он не узима у обзир могућност да у појединим делатностима социјалистичка држава и у капиталистичком окружењу може одумирати, а у другим чак и јачати. Он представља себи одумирање државе као релативно једноставан и праволинијски процес. Истина је друштва: то је дуг друштвени ход у коме се могу учикити и кораци унатраг, ако се пребрзо ишло, баш у интересу реалног одумирања државе а може да се врати натраг и под притиском неких спољних околности, као што је, на пример, ратно стање. На крају крајева, оно као цик-цак линија пробија себи пут до крајњег циља. У том делимичном теоретском слагању са Стаљином Келзен иде дотле да се слаже и са Коминтерном у погледу социјалистичке светске државе, а та идеја представљала је међународно-политички израз стаљинистичког статизма (44).

Колико Келзен сматра важним питање партиског система за демократију види се из наслова другог дела његове *Политичке теорије большевизма* — „Демократија или партија диктатуре“, у којој анализира облик демократије. Келзенова је теза да је не само большевизам ревидирао учење Маркса и Енгелса о партији, него да уопште прокламовање једнопартиског система, као једне од могућих варијанти пута социјализма, представља ревизију аугентичне првобитне доктрине марксизма. Келзен то брани вештом конструкцијом која ипак не може да се одржи, ако, на пример, узмемо адресу ЦК СК од 1850 и Марксову анализу Париске комуне.

Келзен има право у критици Стаљинове идеје диктаторске партије, али греша што њену ревизионистичку генезу види још у лењинизму. (Келзен има право у одређивању диктаторске партије као модерног облика аутократије.) Претходно он покушава безуспешно да нађе парадокс у поставкама Маркса и Енгелса, наиме да су они сами себе ревидирали проповедајући насилну револуцију у буржоаској демократији да би се постигла пролетерска демократија. Келзен не узима у обзир друштвену подлогу буржоаске демократске републике која својом економском структуром углавном едузима оно што даје са формалним правима. Када се говори о мирном путу у социјализам, не треба га замишљати као неко идилично кретање, без претње насиљем од стране пролетаријата. Уосталом без извесне дозе насиља досад још није било ниједног великог преокрета у историји.

(43) *Political Theory of Bolshevism*, p. 53.

(44) *Op. cit.*, pp. 33—45.

Померајући поглед на Лењина, Келзен необразложено проширује Лењиново доказивање потребе велике дозе насиља у условима Октобарске револуције у наводан Лењинов афинитет према сили и, према томе, ка партији диктатуре. По Келзену Октобарска револуција је била у ствари револуција мањине која је природно довела до диктатуре, а напосе диктаторске партије. Келзен се уопште није упустио у садржај класног савеза пролетаријата и осталих друштвених групација у Октобарској револуцији. Напротив, он неким својим општим мислима о облику и садржају државе, истина не много афирмативно, износи да економски либерализам буржоаског друштва (заборављајући на државнокапиталистичке елементе) знатно више одговара демократији од планске економије социјализма, чији је израз диктаторска партија. Одмах затим он заузима донекле друкчији став са поновним аргументисањем како је демократија, а и диктатура, могућа и у капиталистичкој и у социјалистичкој заједници, са чиме одбија Лењинову идеју о нужности истинске социјалистичке демократије у првој социјалистичкој друштвеној заједници.

Цитирајући најапстрактније закључке Стаљинове о авангарди пролетаријата он покушава да нађе знак једнакости између њих и Лењинових гледишта. Стварно, ако се гледа на најапстрактнију фразеологију, разлике не падају у очи. Да су изнете Стаљинове аргументације о партији и њеним трансмисијама из *Питања лењинизма*, увидело би се да је Лењинов постулат о демократској авангарди нешто одлучујуће друкчије од самозваних аксиома Стаљинових о авангарди као врховној команди. Келзен признаје Стаљиново гврђење да СКП(б) не врши диктатуру према радничкој класи, већ према сваком појединачном раднику који неће да следи линију партије. Питање је да ли се то може одвојити. Пролетерска држава врши насиље не према целом народу, већ према свим појединцима који не следе њену линију; али зато што је народ хоће. Излазило би да Келзен признаје да радничка класа СССР-а хоће такву партију. Међутим, истина је да су Стаљинисти представљали не толико једну партију колико бирократски слој или међукласу супротстављену већини народа, као што је и радничка класа у бирократској држави нешто друкчије од ранијих класа. Тако је претерано инсистирање на формалним моментима онемогућило његовој критици да обухвати социолошку садржину политичких облика аутократских појава у СССР-у. Конкретно речено, спречило га је да увиди формирање једне друштвене групације као налицја такве политичке организације каква је била Стаљинова СКП(б).

Неке закључне напомене. — Пратећи Келзенова излагања читалац се стално налази под утиском да аутор није баш такав непристрасни кабинетски научник каквим он по сваку цену жели себе да претстави. Нормативизам, као екстремна супротност марксизма, и напосе Келзенов појам политичке науке, јесу идејна оруђа скована за критичко разрачунавање са марксистичким геслом. Дакле, корени келзенизма нису баш толико на чисто логичком плану конструисани, а без обзира на поделу и стремљења политичких снага. Келзен критикује марксизам са гледишта свог чисто логички утврђеног појма политичке науке, али који је утврђиван под снажним

утиском марксистичке „опасности“. Разуме се Келзен је тиме послужно као инструмент империјализма, иако је његов случај много сложенији од тога да би био сврстан у ред оних који су се свесно ставили у службу империјализма. Келзен је исувише велики да би био у нечијој служби као научник. Цео његов живот формирао је његов друштвено-психолошки менталитет и поглед на свет да он заиста не може прићи марксизму друкчије него што то чини, поготову данас у својим старијим годинама као већ потпуно зрео научник великих размера и одређених животних погледа.

Зато би, како нам се чини, било неопходно о Келзеновим схватањима научног социјализма написати свестрану, веома реалну студију у којој би његове идеје у оквиру његовог општег нормативистичког учења биле осветљене појединим моментима из његовог животног пута који је пут садржајног делања једног изразито активног научника и друштвеног радника под околностима које су га мењале.

С те тачке посматрано овај напис о извесним Келзеновим гледиштима је једностран и исувше малих просторних оквира. Али, изгледа, читалац не би могао пребацити, макар колико му то изгледало несумњиво на први поглед, да се проф. Келзен критикује баш методима које управо он сам употребљава у својој критици марксизма, а за које је речено да су сувише формалнолошкчки или шаблонски. Тако, на пример, траже се контрадикције између разних дела или у истом делу. Али, Келзен тражи контрадикције између разних периода марксизма, односно између великих животних фаза класика марксизма. Овај покушај критике Келзенових становишта обухвата углавном период од 11 — 14 година његове делатности. У Келзеновом случају ови контрасти представљају по правилу недоследност, док, кад је реч о марксизму, они су, по правилу, израз неминовне еволуције с обзиром на категорије времена и средине. Осим тога, док су противречности у марксизму махом дијалектичког карактера, тако да је могућа њихова синтеза, дотле су супротности код проф. Келзена углавном толико формалнолошкчког карактера да је њихово разрешавање немогуће.

Велика мана истраживања проф. Келзена, као и много других западних научника, проф. Хазарда, на пример, јесте њихова концентрација на искуство СССР-а и генерализација совјетске теорије као синонима савремене социјалистичке доктрине, без улажења у резултате осталих социјалистичких земаља (45). Да ли је то израз преувеличавање улоге СССР чак и код његових противника? Да ли је то у случају Југославије избегавање изјашњења о великом *case*-у, како би Англосаксонци рекли, од којег почиње ремећење устаљених шема западног света о „аутократској“ пракси као неизбежности социјализма?

(45) Келзен је исувише заведен искључиво оним што се дешавало у Совјетском савезу и што се издавало као званично објашњење совјетске правне доктрине, не улазећи у друга схватања социјалистичке науке. Тиме је вероватно добрим делом наведен на то да дискутује само са совјетским званичним правницима, што га је удаљило од анализе социјалистичке правне мисли уопште. Он генерализише оно што се догађало у СССР. Зато се у овом чланку ограничавамо само на анализу Келзенове критике совјетских схватања, поред извесног осврта на Келзенов став према класицима марксизма, због чега апстрахујемо аргументе до којих би морали доћи ако би посматрали његове закључке према другим, несавјетским писцима, а савременицима СССР-а, укључујући и схватања која су се појавила у нашој литератури.

Због свега тога и због још много других разлога упознавање са Келеновим тумачењима марксизма је један повод више за мишљење о неопходности да социјалистичка књижевност са подручја друштвених наука треба много више и много дубље да захвати баш оне буржоаске студије у којима се третира идеја и историска борба научног социјализма, јер у њима је степен идејне конфронтације два света на Западу највећи.

Александар Стојановић

ПРИГОВОРИ (РЕКЛАМАЦИЈЕ) НА КОЛИЧИНУ РОБЕ И ПИТАЊЕ ПРЕКЛУЗИЈЕ ПРАВА КУПЦА У СЛУЧАЈУ НЕБЛАГОВРЕМЕНОСТИ ПРИГОВОРА

Врховни привредни суд усвојио је захтев за заштиту законитости, који је на основу овлашћења из чл. 474 Закона о парничном поступку подигао председник Врховног привредног суда против правоснажне пресуде Округног привредног суда у Н.С., потврђене пресудом Вишег привредног суда као суда другог степена. Врховни привредни суд стао је на гледиште да купац, који је пропустио да у кратком року из опште узансе за промет робом бр. 131, ст. 1, стави приговор на количину испоручене робе није преклудиран у праву против продавца који је испоручио мање и да у таквом случају није допуштена аналогна примена опште узансе бр. 153. (Пресуда Врховног привредног суда П. 145/59 од 28 августа 1959, објављена у *Збирци судских одлука*, књига IV, свеска II, 1959, под бр. 362).

У образложењу је, поред осталог, речено:

„По општој узанси за промете робом број 131 став 1, кад купац или његов претставник није присуствовао извршењу испоруке, или кад је присуствовао али се утврђивање количине робе није могло извршити том приликом, купац мора по пријему испоруке без одлагања утврдити количину робе, чим је то могуће, и у кратком року ставити продавцу приговоре на количину робе.

„У конкретном је случају неспорно да је купац, чим је примио робу, без одлагања утврдио количински недостатак. Даље је неспорно да је доставио продавцу приговор на количину робе, али то није учинио „у кратком року“ како му је налагала споменута узанса, већ тек после девет односно дванаест односно седамнаест дана (роба му је испоручена у више партија). Парница се свела на остатак куповне цене, колико износи вредност рекламираног количинског недостатка који купац одбија да плати.

„Спорно је да ли је тужени купац дужан да плати тај остатак, односно да ли га и какве штетне последице стижу отуд што није рекламирао „у кратком року“ (узанса 131 став 1).

„Оба нижестепена суда стоје на гледишту да туженог погађају штетне последице, а наиме да је „одговоран за насталу штету“ (пресуда првостепеног суда), односно да му је рекламација „без правне важности“ (пресуда другостепеног суда). Доследно томе, тужени је правоснажно осуђен да плати утужени остатак куповне цене за количину робе која му, како он тврди, није испоручена.

„Врховни привредни суд не усваја гледиште нижестепених судова.

„Не ради се о квалитетним недостацима робе, где неблаговременост приговора има без даљег штетну последицу да се „сматра да је